

ЛОГИЧКА СИНТАКСА КАО (Р)ЕВОЛУЦИЈА У ТУМАЧЕЊУ СТЕРЕОТИПА И ДИСКУРСА

Сажетак: Амерички филозоф Рудолф Карнап (1891–1970) развио је метод логичке анализе – логичку синтаксу. Овај метод указује се функционалним у тумачењу: а) стереотипа (при чему се позивам на анализу коју предлаже Владимир Гвозден у књигама *Јован Дучић путописац* и *Чинови присвајања*) и б) Саидове реинтерпретације Фукоовог појма дискурса (о чему пише Зоран Милутиновић у књизи *Сусрет на трећем месту*). Логичка синтакса доказује припадност стереотипа формалном модусу говора. Свако њихово сврставање у домен реалних објект-реченица представљало би теоријску грешку. У анализи дискурса евидентан је значај логичке синтаксе, којом се обезбеђује опстојање доминантног дискурса, односно, (ауто)легитимизујућа пракса дискурса који би из зоне ненастањивости желео да избори властито признање. Логичка синтакса методолошки је коректив у области продукције имаголошких конструката, али и метод конституисања поља знања/моћи и позиционирања његових елемената.

Кључне речи: логичка синтакса, стереотип, дискурс

Амерички филозоф немачког порекла, припадник Бечког круга и представник логичког позитивизма Рудолф Карнап¹ развио је метод логичке анализе – логичку синтаксу. Логичка синтакса метод је формалне анализе научних језик-система², као дискурзивних творевина. За разлику од граматичке синтаксе, која проучава принципе конституисања реченица, као целовитих (завршених) јединица усмене или писане комуникације, али и релација које реченице, као највеће синтаксичке јединице, успостављају међусобно³; ло-

¹ О Бечком кругу, логичком позитивизму и Рудолфу Карнапу видети: <http://www.iep.utm.edu/carnap/> [5. 8. 2012]. Концизну биографију Рудолфа Карнапа као поговор српском издању *Филозофије и логичке синтаксе* сачинила је Светлана Зечевић (1999: 72–79).

² Како запажа Рудолф Карнап: „Када кажемо да су језици предмет логичке синтаксе, ријеч 'језик' треба да буде схваћена као систем правила говора, различитих од говорних чинова“ (Карнап, 1999: 30).

³ Дефиниција синтаксе коју су понудили Живојин Станојчић и Љубомир Поповић у релевантној и утицајној *Граматичи српског језика за гимназије и средње школе* гласи: „Синтакса је део граматике који изучава принципе на основу којих се од речи формирају реченице као целовите (завршене) јединице усмене или писане комуникације“ (Станојчић, Поповић, 2008: 204). Стручњаци из области науке о језику, Станојчић и Поповић, начинили су

гичка синтакса подвргава научне исказе логичкој провери, кроз употребу формацијских и трансформацијских правила⁴. У складу са доминантним антиметафизичким усмерењем теоријских конструкција које су развили припадници Бечког круга⁵, логичка синтакса такође фигурира као метод логичког емпиризма, односно, као тенденција превазилажења метафизике путем логичке анализе језика.⁶ Критика метафизичких тврдњи као научних псеудопроблема једна је од функција логичке синтаксе. Такође, веома битан аспект овог метода били би провера научних тврдњи, разврставање исказа и избегавање испразних научних расправа. С обзиром на то да логичку синтаксу одређеног језика треба разумети као формалну теорију тог језика, неопходно је упозорити да се формална анализа исказа не односи на њихов смисао или значење, већ искључиво на врсту речи и поредак по којем се оне уклапају у дате исказе. Значење неког исказа ванлингвистички је елемент, те би поред морфосинтаксичких правила (која спадају у домен логичке синтаксе)⁷ укључио и психо-емоционалне законитости (које измичу логичкој анализи)⁸, пре-

одређење граматичке синтаксе. Дефиницију логичке синтаксе, у њеној уско спецификованој функционализацији, коју су предложили логичари Бечког круга, потребно је разлучити од граматичке синтаксе. Логичка синтакса не спада у домен науке о језику, она није саставни део граматике, већ засебна формална теорија научних језика. Граматичка синтакса несводива је на логичку синтаксу, с обзиром на то да правила граматичке синтаксе нису стриктно формална. Карнап наводи пример којим поткрепљује овакво тврђење: „...на примјер, можемо навести правило латинске граматике које детерминише да су именице које означавају жене, земље, градове, или дрвеће, женског рода. Оваква реферисања на значење ријечи искључена су у логичкој синтакси и тако се разликују од граматичке синтаксе“ (Карнап, 1999: 31). На другом месту, Карнап додаје: „Генерално је претпостављено да граматика и логика имају сасвим различите карактере, граматика се бави лингвистичким изразима, а логика значењем појмова или исказа“ (Карнап, 1999: 33).

⁴ Поменути научни језик-системи састоје се из две групе правила: 1) формацијских и 2) трансформацијских. „Формацијска правила одређеног језик-система S“, по мишљењу Рудолфа Карнапа, „детерминишу како реченице система S могу да се конструишу од различитих врста симбола“ (Карнап, 1999: 30). Као метод извођења конклузија из (за)датих премиса, трансформација или закључивање „...зависи једино од формалног карактера реченица, једино од њихове синтаксичке форме“ (Карнап, 1999: 34).

⁵ Метафизичким ће Карнап означити „...све оне исказе који својатају право да представљају нешто што је изнад или с ону страну сваког искуства, нпр., о правој суштини ствари, о стварима по себи, апсолутном, и слично“ (Карнап, 1999: 13). Искуствена непроверљивост метафизичке тврдње изузима из области доказивања истинитости/неистинитости, дисквалификујући их у домену научне важности. Метафизичке тврдње не поседују ни емпиријски ни теоријски садржај, оне су, као такве, псеудо-тезе.

⁶ Како истиче Рудолф Карнап: „Свакако, важно је схватити да је наша доктрина логичка и да нема ништа са метафизичким тезама о реалности или нереалности било чега“ (Карнап, 1999: 17).

⁷ Иако правила граматичке синтаксе могу бити саставни део логичке синтаксе, битно је истаћи да одређени сегменти синтаксичких норми (нпр. референцијалност као аспект емпиријског значења) излазе из оквира логичке синтаксе, која представља формални метод анализе теоријског садржаја.

⁸ Исказима из домена психологије Карнап не одриче смисао, из ових исказа могу се извести други искази о будућим искуствима, међутим, искази психологије припадају емпиријској

ма томе, елемент смисла⁹ неког научног исказа ирелевантан је са становишта Карнаповог метода анализе дискурса. С друге стране, облик научне тврдње или суда, његов лингвистички модел, предмет је логичке синтаксе. Функционалним за инкорпорирање у књижевнотеоријски дискурс указује се Карнапово разликовање материјалног модуса говора (који чине реалне објект-реченице и псеудо објект-реченице) и формалног модуса говора (у који спадају искључиво синтаксичке реченице). Све реченице емпиријске науке које тврде опште или индивидуалне чињенице јесу реалне објект-реченице. Ове реченице баве се ванлингвистичким објектима. Синтаксичке реченице, као једини предмети логичке синтаксе, баве се формом лингвистичких исказа. Постоји и трећа врста реченица, које су по форми сличне реалним објект-реченицама, а синтаксичким реченицама наликују по садржају. Ове реченице назване су псеудо објект-реченицама и оне заједно са реалним објект-реченицама спадају у материјални модус говора.¹⁰ На који начин се Карнапов метод може применити у тумачењу стереотипа?

Логичка синтакса и стереотипи

У поглављу *Књижевна имагологија у перспективи* књиге *Чинови присвајања: од теорије ка прагматици текста*, као и у поглављу *Осматрање Градова и химера* књиге *Јован Дучић путописац: оглед из имагологије*, Владимир Гвозден, позивајући се на Пажоа, одређује стереотипе као елементе закона језичке економије – максималан комуникативни учинак остварује се употребом стереотипа као језгровитих, сликовитих и изразито контрахованих лингвистичких израза.¹¹ Стереотипи, као традицијом и културолошким

науци, као и искази хемије, биологије, историје и сл. Према томе, искази психологије поседују емпиријско, али не и теоријско значење. Конфузија настаје када се логичка питања третирају као психолошка. Ова погрешка, звана психологизам, води схватању да је логика наука која се бави операцијом мишљења или правилима по којима мишљење треба да се одвија, што је, у ствари, задатак психологије, док је предмет логике учење о томе како исправно мислити о засебним објектима логике, односно, разматрање оног што Карнап назива теоријским садржајем. У уводном поглављу књиге *Логика* насловљеном *Увод: шта је логика* Гајо Петровић прави разлику између мишљења (скупно назива за све психичке процесе: спознајне, емоционалне и вољне, као предмете психологије) и мисли као предмета логичких разматрања, те закључује „...можемо рећи да психологија проучава *мишљење*, а логика *мисли*“ (Петровић, 2003: 8–9).

⁹ При чему се мисли на емпиријски не теоријски смисао.

¹⁰ О материјалном и формалном модусу говора, односно, о реалним објект-реченицама, псеудо објект-реченицама и синтаксичким реченицама видети (Карнап, 1999: 40–59).

¹¹ „Као што каже Пажо ‘у комуникацији је улога стереотипа очигледна: он у минималној форми информација доноси максималну комуникацију’...“ (Гвозден, 2005: 33). Даље додаје Гвозден. „...у ствари [стереотип] постиже највећи могући комуникативни учинак у односу на ситуацију исказивања, водећи у сваком случају ка уопштавању. Он је једна врста резимеа, сажетка, амбематични преглед једне културе, клише, ‘отрцана идеја’“ (Гвозден, 2005: 33). У књизи *Јован Дучић путописац: оглед из имагологије* читамо: „Стереотип је, дакле, моносемичан, једнозначан, износи једну ‘есенцијалну’ поруку...“ (Гвозден, 2003: 31), односно, „Семиолошки посматрано, у

контекстом посредовани изрази колективних (пред)убеђења о себи (auto-image) и другом (hetero-image)¹² елементи су синхронијског есенцијализма¹³ и историјским тренутком (позицијама у књижевном и друштвеном пољу) условљене су репрезентације. Како истиче Владимир Гвозден, позивајући се на Леерсена, у проучавању националних стереотипа, карактера и репутација имаголог се не интересује за питање да ли је дотична репутација тачна већ како, у којим условима, под којим околностима је постала прихватљива. (Гвозден, 2005: 27). Истинитост или неистинитост језичког исказа, као вербалне формулације стереотипа, са становишта логичке анализе, представља елемент значења (емпиријског, не теоријског) и стога се указује ирелевантним у домену логичке синтаксе. Илустративне и истодобно редукционистичке генерализације налазе се у путописној литератури (подесност путописа за имаголошка изучавања, на примеру Дучићевих *Градова и химера*, недвосмислено је показао Владимир Гвозден у књизи *Јован Дучић путописац: оглед из имагологије*), али и у философским проматрањима људске природе, као специфичног, генерализацијом (про)изведеног конструкта (дистинкција лепо : узвишено, жена : мушкарац, а особито диференцијација националних карактера и њихова, добу и ауторовом убеђењу, саображена атрибуција, у Кантовој знаменитој студији *О лепом и узвишеном*). Симплификоване квалификације овог типа неретко су теоријски темељ обимних истраживања књижевности и културе (нпр. издвајање засебних културно-историјских типова и карактерних образаца у капиталном остварењу *Ми и други* Цветана Тодорова). Реактуализација термина Клауса Рота „слике у главама“, коју је извршила ауторка књиге *Анархија текста*, као ознаке за стереотипе, недвосмислено упућује на изванлитерарни, за психологију карактеристичан емпиријски садржај

систему знакова, стереотип се не показује као прави знак већ као 'сигнал' који подразумева само једну могућу интерпретацију. Сигнал је заправо интендиран индекс, 'једнозначнији' је од индекса...[...] Али важно је имати на уму да су и сигнали зависни од конвенција и кодова, тако да могу постати неразумљиви изван заједнице која их употребљава" (Гвозден, 2003: 30).

¹² На улогу књижевности као полигона за продукцију, рецепцију и циркулацију слика о себи и другом, подсетиће Владимир Гвозден: „Књижевност преузима, али и ствара низ слика о другом, које се у њој прихватају или репродукују као мит или као модел“ (Гвозден, 2003: 32). За имагологију, као поддисциплину компаратистике, посебан значај има изучавање стереотипа. Кроз приказ зачетака формирања ове научне дисциплине, Гвозден примећује: „Специјалност упоредне књижевности која проучава интеркултурне односе у смислу узајамног посматрања, слика о самом себи (auto-image) и слика Другог (hetero-image), настала је у Француској, када су се идеје присутне у радовима још од тридесетих година кристализовале педесетих година 20. века под поменутиим именом *études d'images et de mirages* (проучавање слика и опсена)“ (Гвозден, 2005: 28). На значај стереотипа у имаголошким истраживањима у новије време подсетиће Драгана Вукићевић: „У имагологији се посебна пажња придаје проучавању стереотипа (ауто или хетеро) као изразито схематизованих и стабилних слика о себи и другима“ (Вукићевић, 2011: 47).

¹³ Синхронијски есенцијализам националних карактеристика, истиче Гвозден, заснован је на „...уверењу да објективно постоје 'нације', да се оне могу изоловати и да се могу разликовати једне од других, те да се свака одликује властитим карактером који се може анализирати без остатка...“ (Гвозден, 2005: 25).

исказа какви су стереотипи, чиме се јасним указују разлози за елиминацију стереотипа из домена материјалног модуса говора.¹⁴ Стереотипи као језичке представе припадају формалном модусу говора. Ове представе нису ослобођене компоненте процене другости и самоевалуације, дакле, стереотипи нису вредносно неутралне репрезентације, већ идеолошки, културолошки, социо-психолошки условљене „слике у главама“, односно, представе које зависе од културно-историјског и социјално-психолошког контекста јединке / заједнице који представу формирају. Као резултат историјског контекста, стереотипи су обележје синхронијског есенцијализма националних карактеристика. Разматрање стереотипа може бити плод историјског пресека неколиких синхронијских есенцијализама, дакле, стереотипи могу фигурирати као променљиве (односима моћи условљене) представе и елементи предочавања националних карактеристика.¹⁵

Несумњив је референцијални, ванлингвистички значај стереотипа, али на нивоу разумевања ових језичких репрезентација, идеолошком злоупотребом би се указала њихова трансформација у материјални модус говора. Референцијални значај стереотипа, као аспект синтаксичког (формалног) значења (смисла) ирелевантан је у домену логичке анализе научних језик-система. Форма стереотипа, као лингвистичких израза, предмет је логичке анализе. Логичка синтакса није пука формализација која не би имала никакве ванлингвистичке последице. Нужно је увидети да стереотипи припадају формалном модусу говора, те да би, сходно томе, свако њихово превођење у материјални модус говора била хотимична недобронамерна злоупотреба, која може имати нежељене последице у домену практичног поступања у свакодневном животу, јер, како истиче Владимир Гвозден „...иако су веровања у многе од тих слика мање или више ирационална, последице веровања у њих могу бити и те како стварне [...] што је више пута налазило потврду у етничким или расним стереотипима који су били увертира за етничке конфликте или разне облике расизма“ (Гвозден, 2005: 28). Сврставање стереотипа у формални модус говора не представља застарели метод формализације тврдњи, или вид

¹⁴ Како подсећа Драгана Вукићевић, „Стереотипи нису само скуп представа, промишљања другог, већ су и носиоци одређених вредносних и емотивних ставова“ (Вукићевић, 2011: 47). Вредносни и емотивни ставови ванлингвистички су елементи и као такви, садржај су мишљења (предмета психолошких испитивања), а не мисли (објекта логичке анализе). Управо због снажне семантичке обојености, стереотипи су „У тексту [...] увек место повишене реторике, увек појачани, курзивирани, а стилске опције тог појачавања могу бити различите – паралелизми по сличности или разлици, хиперболе, градације, парадокси и сл.“ (Вукићевић, 2011: 47).

¹⁵ Детектовање и литерарно уобличиће националних карактеристика као стабилних одредница могуће је у оквиру синхронијског есенцијализма националних карактеристика, који подразумева постојање јасно одељених нација и за њих карактеристичног, посебног, јединственог, специфичног, од свих других различитог националног карактера. Овакво виђење последица је генерализације и њој својственог редуccionизма, осенченог, притом, есенцијалистичким схватањем духа нације и супстанцијалистичким одређењем националног карактера.

избегавања њихове контекстуализације него управо начин да се не бавимо мислима као менталним чиновима већ само реченицама, и то реченицама не као носиоцима значења или смисла, већ искључиво као низом лингвистичких и других симбола, у чијој функционализацији није пресудно денотативно значење¹⁶ већ значај, односно услови значаја слике.¹⁷ Неадекватна тумачења књижевноуметничких дела могу бити последица трансфера стереотипа из формалног модуса говора у материјални модус говора, што је нпр. уочљиво у идеолошки искривљеним интерпретацијама Његошевог дела, о којима је писала Јасмина Ахметагић у књизи *Приче о Нарцису злостављачу: злостављање и књижевност*.

Како за имаголошку анализу одлика стварности и репрезентација велики значај имају идеје постструктуралиста, занимљиво је анализирати Саидову реинтерпретацију Фукоовог појма дискурса са становишта логичке синтаксе.

Логичка синтакса и дискурс

Едвард Саид, професор на катедри за компаративну књижевност Универзитета Колумбија у Њујорку седамдесетих година XX века допринео је популаризацији француске теоријске мисли у Америци.¹⁸ Овај научник нарочито је био заслужан за реактуализацију ставова Мишела Фукоа.¹⁹ У средиште научног интересовања овај теоретичар доспео је објављивањем обимне студије *Оријентализам* (1978), капиталног дела постколонијалне теорије.²⁰ Не-

¹⁶ Релевантном се указује тврдња о имаголошком проучавању статуса књижевне слике, при чему „Више ће, дакле, бити наглашена функција слике, него њен садржај“ (Гвозден, 2005: 37).

¹⁷ С обзиром на то да је слика „...интертекстуална / интердискурзивна конструкција...“ (Гвозден, 2003: 29), имагологија се указује важном у проучавању линија моћи, које управљају једним друштвом, његовим књижевним системом и друштвеном уобразиљом (Гвозден, 2003: 29). Владимир Гвозден, позивајући се на водећег савременог теоретичара имагологије Данијела-Анри Пажоа, закључује како имаголошко истраживање нужно осветљава функционисање друштва са становишта његове идеологије (расизам, егзотизам, оријентализам, ксенофобија, ксенофилија, филије, маније, фобије), његовог система искључивања и његовог друштвеног имагинарног, чиме се упућује на везу између књижевности и друштва (Гвозден, 2003: 29).

¹⁸ Како запажа Зоран Милутиновић: „Већ је опште место тврђење да је америчка књижевно-критичка традиција, пре седамдесетих година углавном ограничена на различите верзије *close reading* новокритичара, представљала плодно тло за једно сведено разумевање текстуалности. Први талас рецепције дела Дериде, Барта, па и Фукоа, упркос непрестаном наглашавању материјално-институционалних аспеката дискурса код овог последњег, најпре је усвајао оне аспекте текстуалности који су били најлакше схватљиви преко интерпретативних операција ‘помног читања’“ (Милутиновић, 2006: 34).

¹⁹ Валидна запажања Зорана Милутиновића о Едварду Саиду могу се пронаћи у поглављу *Културни идентитети после империја – изазов компаративној књижевности*, књиге *Сусрет на трећем месту*.

²⁰ „Основно питање које књига поставља гласи: да ли је писање о другим културама вредносно неутрално и аутономно или је део система експлоатације и доминације, деобе чулног коју

колики су начини интерпретације кључног Саидовог појма Оријентализма. Једно од тумачења било би оно које Оријентализам сагледава као академску дисциплину. Друго би било тумачење Оријентализма као стила мишљења, заснованог на онтолошкој и епистемолошкој дистинкцији између „Оријента“ и „Запада“, коју су изградили бројни писци, филозофи, политички теоретичари, економисти и историчари. Треће тумачење представља Оријентализам као корпоративну институцију, која се бави Оријентом, тако што о њему производи исказе, ауторизује погледе, описује га, предаје, насељава и њиме управља.²¹ Оријентализам се може схватити и као дискурс у смислу у којем је овај термин употребљавао Фуко, дискурс којим Европа политички, социолошки, војно, идеолошки, научно и имагинативно производи Оријент.²² Како истиче Марко Јуван, појам „дискурс“ већ дуго један је од кључних теоријских појмова, заступљен у савременој текстологији, прагматици, социолингвистици, хуманистици и социологији уопште (Јуван, 2011: 48). Овај појам употребљава се у различитим значењима, понекад чак и код истог аутора. Али, како исправно запажа Јуван, у тумачењу појма дискурса, треба се ослонити на савремена разумевања, повезана са теоријским концепцијама Бахтина, Бенвениста, Лакана, Фукоа, Хабермаса, Фаулера и других (Јуван, 2011: 48). Стога, „Дискурс бисмо, дакле, могли дефинисати као употребу језика и других знаковних система, која се одвија преко изјава и изјавних радњи у специфичном друштвеноисторијском контексту, у конкретним комуникацијским ситуацијама. [...] Дискурс је ред, склоп конвенција, који посредује између језичког система и појединачне изјаве (између *langue* и *parole*) и који диктира устаљене тематике, језичке врсте и регистре, и обезбеђује посебне обрасце за творбу и разумевање речи“ (Јуван, 2011: 49). Преминација књижевнотеоријске проблематизације дискурса и обиља дискурзивних пракси, као чинилаца „дис-

спроводи политичка моћ, односно моћ културе којој аутор припада? [...] Саид оријентализам посматра као скуп погрешних, али несвесних претпоставки које Запад гаји о Истоку (у случају ове књиге, реч је пре свега о Блиском истоку)“ (Прегледни речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури, 2011: 272). Како истиче Бернард Луис, Едвард Саид главни је представник антиоријентализма у САД. Његова књига *Оријентализам* јесте „књига са тезом“, чија је појава дочекана „...баражом приказа, чланака и изјава за јавност“ (Луис, 1994: 224). Теоријска интригантност и контроверзност књиге потичу из чињенице коју Саид описује у говору ове књиге, а то је чињеница да је *Оријентализам* „...партизанска књига, не теоријска машинерија“ (Прегледни речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури, 2011: 273). Релевантно тумачење Саидове „борбене књиге“ и Милутиновићеве теоријске машинерије понудио је Гвозден Ероп (2010: 107–109).

²¹ Како истиче Милутиновић: „Запад има моћ којом може да продре у друге културе и да производи знање о њима. Истовремено, тако произведено знање омогућава му да легитимно употребу властите моћи у областима у које продира и које запоседа. Није моћ резултат знања, нити знање резултат моћи: то је моћ / знање, форма односа у којем обоје наступају истовремено“ (Милутиновић, 2006: 44). Према запажањима Зорана Милутиновића, знање о другом узрок је, али и резултат моћи, јер другог производи. Истом операцијом Запад производи и себе, јер Оријент конструише као не-ја, као разлику (Милутиновић, 2006: 44).

²² О различитим семантичким варијацијама Саидовог термина Оријентализам пише Зоран Милутиновић у књизи *Сусрет на трећем месту* (2006: 44).

курзивне заједнице“, може се означити симболичним обележјем (практично, амблемом) тренутно владајуће епистеме: „У ствари, у данашњој епистеми друштвених наука – под извесним далеким утицајем природних наука – повлашћена је посвећеност процесима посредовања, односно начинима на које се знање конструише, преноси, реплицира, улива и одржава – и то не само у погледу књижевноуметничких дела, већ исто тако везано за она значења која производе сами проучаваоци књижевности“ (Гвозден, 2005а: 246). Ако бисмо Оријентализам схватили као дискурс у смислу који Фуко придаје овом појму у „Археологији знања“²³, Оријентализам би био скуп репрезентација и моћи / знања о Другом. Овим научним (историјским, географским, лингвистичким, књижевним, антрополошким) знањем Други се производи, односно, Други фигурира као резултат репрезентације, док би европска *auto-image* била опозитна слика изграђена на фону Оријенталне другости. Оријентализам као дисциплина био би фукоовска дискурзивна творевина подложна логичкој анализи.²⁴ Дискурс Окцидента²⁵, као доминантан дискурс, у циљу властите легитимизације и самоочувања, негује праксе искључивања и репресије²⁶, чија се структура може анализирати са становишта логичке синтаксе, док је дискурс Оријента, као некада маргинални дискурс, управо властиту скрајнутост инструментализовао, пренагласивши идеолошку функцију свог рубног

²³ „Фуко дискурс тумачи као систем друштвено продукованих и репродукованих значења у одређеној тематској области. Дискурс је комуникациона форма или механизам произведен у различитом квалитету и интензитету за време његовог историјског развоја, а може се поделити према научним сферама – научној, политичкој, друштвеној“ (Прегледни речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури, 2011: 88).

²⁴ Зоран Милутиновић назначавача „Дискурси владају, њихов истиносни садржај безнадежно измиче, али пошто су дискурси историјске творевине, уместо њихове кореспонденције са реалношћу може се испитивати њихова генеалогичка. То је *Оријентализам* требало да буде: генеалогичка дискурса о Оријенту“ (Милутиновић, 2006: 49), односно „Оријентализам код Саида није требало да буде идеологија колонијализма, која искривљује реалност и легитимише насиље, него дискурс у Фукоовом смислу речи, који реалност тек конституише и као моћ / знање њоме влада“ (Милутиновић, 2006: 49).

²⁵ Дискусија о окцидентализму постала је популарна у научним круговима након успеха Саидове књиге *Оријентализам*. Окцидент, као супротни пол Оријентализму у оквиру геоплотичке и теоријске бинарне опозиције, најчешће „...означава начине на који интелектуалци, уметници и друштва, превасходно ван Запада, али и унутар њега и на његовим рубовима, опажају, замишљају и представљају Запад. Термин упућује или на стереотипне и понекад дехуманизоване погледе на западни свет, или на идеологије које је он сам развио током раздобља колонијалне владавине и политичке доминације“ (Прегледни речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури, 2011: 266).

²⁶ Како истиче Фуко, у својој приступној беседи на Колеж де Франсу, „...у сваком се друштву продукција дискурса у исти мах контролише, селекује, организује и расподељује, и то извесним поступцима чија је улога да укроте моћи и опасности дискурса, да овладају његовим непредвидљивим догађајима, да избегну његову тешку и опасну материјалност“ (Фуко, 2007: 8). Три велика система искључивања, према Фукоовој анализи, били би: забрањена реч, искључивање лудила и воља за истином.

положаја²⁷, чиме се од дискурса из зоне ненастањивости²⁸ трансформисао у признати и владајући дискурс, чија формална обележја могу постати предмете логичке анализе, док су садржинске импликације измене статуса овог дискурса евидентно изван домена логичке синтаксе. Слично стереотипима, код којих је елемент значења небитан за логичку анализу, док су контекстуални значај, услови његове продукције и одржања и начин његовог предочавања предмети логичке анализе; у случају Оријентализма битно је запазити да унутар дискурса културе не циркулише истина него репрезентације.²⁹ Истинитост репрезентације, као елемент емпиријског садржаја, неважна је са становишта логичке синтаксе, док се форма и(ли) медиј (ре)презентованог указују пресудним.³⁰ Праксе репресије, као обликотворни принципи и елементи форме дискурса, били би подложни методи логичке анализе, такође, регулаторни принципи анализе (догађај, серије, регуларност и услов могућности), који спадају у формални модус говора, били би предмети логичке анализе. Како истиче Фуко „...све може узети форму дискурса, све се да рећи и дискурс може да говори о свему“ (Фуко, 2007: 37), али исто тако, све не може постати објект логичке анализе, већ само све у оквиру формалног модуса говора, односно, синтаксичко све, док се елементи материјалног дискурса искључују из

²⁷ Фуко запажа: „Не мари то што дискурс привидно изгледа да је од мале важности – забране које га погађају веома брзо откривају његову повезаност са жељом и моћи. Нема ништа изненађујућег у вези са тим, јер дискурс – како је показала психоанализа – није једноставно оно што жеља изражава (или сакрива): он је такође објекат жеље. И пошто, како нас историја непрестано учи, дискурс није просто оно што борбе или системе доминације преводи у језик, него је он оно за шта се и чиме се бори. Дискурс је моћ коју треба задобити“ (Фуко, 2007: 8–9). Светислав Јованов истиче: „За књижевну димензију није мање важно ни Фукоово уочавање да је дискурс не само оно што преноси сукобе, већ оно ‘због чега се воде борбе, моћ коју треба освојити’...“ (Јованов, 1999: 55). Идеолошка функција рубног положаја дискурса открива се управо у праксама репресије, с обзиром на то да, како запажа Луј Алтисер, „... државни репресивни апарати функционишу путем ‘насиља’, док државни идеолошки апарати функционишу путем ‘идеологије’“ (Алтисер, 2009: 30).

²⁸ Термин „зона ненастањивости“ Џудит Батлер користи да означи одступања од доминантног, хегемонског идентитетског обрасца: „Тај свет она назива ‘зоном ненастањивости’ и насељава га ‘одбаченим бићима’; прецизније, то је домен оних бића која применом општеважећих норми нису призната за субјекте, иако и њих, као одбачене, производе – баш као и саме субјекте – исте те норме“ (Илић, 2008: 48).

²⁹ Зоран Милутиновић подсећа: „Оријент оријентализма је текстуална конструкција: унутар дискурса културе не циркулише ‘истина’ него репрезентације“ (Милутиновић, 2006: 47), односно, „Истина и није ништа друго до репрезентација која је успела да се наметне као ‘права’, а историјски свет је само бесконачна борба моћи да наметне властите репрезентације“ (Милутиновић, 2006: 49). Такође „Истинитост неке репрезентације – од којих су дискурси састављени – узалудно је испитивати: до саме реалности никад не продиremo, највише што можемо јесте да једну репрезентацију заменимо другом, али никада нећемо знати која је од њих ‘права’ или ‘истинита’“ (Милутиновић, 2006: 49).

³⁰ Индикативна је чињеница да „Савремене употребе термина дискурс удаљавају књижевне проучаваоце од питања значења; такође нас удаљава од проблема методе ка описима функција“ (Прегледни речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури, 2011: 89).

области логичкој синтакси подобних предмета изучавања, чиме се и логичка синтакса указује као репресивна пракса, али њена репресивност ограничена је на методолошки аспект. Овај метод и његову форму могуће је такође подвргнути логичкој анализи, при чему би логичка синтакса била метадискурзивна и ауторефлексивна пракса мишљења форме.

Логичка синтакса није анахроно скретање у формализам³¹ већ једна од могућности сагледавања функција и модуса постојања стереотипа и дискурса.³² Такође, одлука да се Саидов концепт Оријентализма посматра кроз призму Фукоовог појма дискурса не представља пуку постструктуралистичкој теоријској мисли подобну праксу редукције теоријских конструката на дискурс већ је то један од начина на који се овај концепт може интерпретирати.

У чему се, дакле, огледа значај логичке синтаксе? Логичка синтакса може фигурирати као методолошки коректив у области продукције и циркулације имаголошких конструката. Она обезбеђује увид у статус и функције стереотипа у књижевним делима, при чему директно утиче на модусе интерпретације ових репрезентација транспонованих у литерарни текст, али и на њихово разумевање у области књижевнокритичке валоризације литерарне трансформације и симболичке инструментализације стереотипа. Логичка синтакса, такође, функционалан је метод разврставања и позиционирања дискурса, препознавања функција њихових саставних елемената и детектовања инстанци које учествују у стварању, обликовању и распростирању дискурзивних творевина.

Литература

- Алтисер, Л. (2009). *Идеологија и државни идеолошки апарати*, превод с француског Андрија Филиповић. Карпос: Лозница.
- Ахметагић, Ј. (2011). *Приче о нарцису злостављачу: злостављање и књижевност*. Службени гласник: Београд.
- Вукићевић, Д. (2011). *Анархија текста (огледи о српској књижевности 19. века)*. Службени гласник: Београд.

³¹ Неодрживом се указује тврдња Сретена Марића о Рудолфу Карнапу и његовом методу: „Отуд Леви-Стросова жеља, после Карнапа, да се човек ‘раствори’ у хемију, да се разлика између духа и материје што више сведе, то јест да наука ‘дехуманизује’ феномен човека“ (Марић, 2012: 19). Логичка синтакса, као метод формалне анализе научних језик-система, нема за циљ дехуманизацију човека већ разврставање дискурса у материјални односно формални модус говора, детектовање линија моћи које учествују у продукцији, класификацији и друштвеној циркулацији дискурса, што на нов начин осветљава функционисање институција, улоге интелектуалаца и устројство научних дисциплина.

³² Овакав закључак потврђује мишљење Владимира Тасића, изнето у контексту тумачења критика Кантових тврдњи потеклих од мислилаца попут Мен де Бирана и Хегела, а који гласи: „Можда су такви формалистички преступи у крајњој линији нужни за организацију знања“ (Тасић, 2002: 21). Како Тасић подсећа, о статусу самог научног метода Хајдегер ће напоменути: „Метод није само један од многих инструмената науке, већ примарна компонента из које се првенствено одређује шта може бити објекат науке и како то постаје објекат“ (Тасић, 2002: 109).

- Ерор, Г. (2010). *Књижевна терминологија и домен компаратистике*. Поредбене књижевне студије: предмет и вокабулар, књ. 2. Институт за књижевност и уметност, Београд: Мали Немо, Панчево.
- Гвозден, В. (2003). *Јован Дучић путописац: оглед из имагологије*. Светови: Нови Сад.
- Гвозден, В. (2005). *Чинови присвајања: од теорије ка прагматици текста*. Светови: Нови Сад.
- Гвозден, В. (2005а). *Општа књижевност и уопштавање књижевних феномена, у: Проучавање опште књижевности данас (Comparative Literature Studies Today), зборник радова поводом педесетогодишњице обнављања Катедре за општу књижевност и теорију књижевности, уредници Адријана Марчетић и Тања Поповић, Филолошки факултет, Београд, стр. 237–249.*
- Илић, Д. (2008). *Осам и по огледа из разумевања*. Фабрика књига: Београд.
- Јованов, С. (1999). *Речник постмодерне са упутствима за радознале читаоце*. Геопоетика: Београд.
- Јуван, М. (2011). *Наука о књижевности у реконструкцији*, превод са словеначког Миљенка Витезовић. Службени гласник: Београд.
- Кант, И. (1988). *О лепом и узвишеном*, превео Глигорије Ерњаковић. Графос: Београд.
- Карнап, Р. (1999). *Философија и логичка синтакса*, с енглеског превела Светлана Зечевић. Јасен: Никшић.
- Луис, Б. (1994). *Проблем Оријентализма*, с енглеског превео Срђан Вујица, *Писмо*, 36–37, Земун.
- Марић, С. (2012). *О структурализму*. Службени гласник: Београд.
- Милутиновић, З. (2006). *Сусрет на трећем месту (огледи из теорије и интерпретације)*. Геопоетика: Београд.
- Murzi, M. (2001). *Rudolf Carnap (1891–1970)*, in: *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/carnap/>, 5. 8. 2012.
- Петровић, Г. (2003). *Логика*. Дневник, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Прегледни речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури*. (2011). Уредници: Бојана Стојановић Пантовић, Миодраг Радовић, Владимир Гвозден. Академска књига: Нови Сад.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (2008). *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Завод за уџбенике: Београд.
- Тасић, В. (2002). *Математика и корени постмодерног мишљења*. Светови: Нови Сад.
- Тодоров, Ц. (1994). *Ми и други: француска мисао о људској разноликости*, превели са француског Бранко Јелић, Мира Перић и Мирјана Здравковић. Библиотека XX век: Београд.
- Фуко, М. (1998). *Археологија знања*, превод са француског Младен Козомара. Плато, Београд: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.
- Фуко, М. (2007). *Поредак дискурса. Приступно предавање на Колеж де Франсу (1970)*, превод са француског Дејан Аничич. Карпос: Лозница.

Milica V. Ćuković

LOGICAL SYNTAX AS A (R)EVOLUTION IN INTERPRETING STEREOTYPES AND DISCOURSES

Summary: The American philosopher Rudolf Carnap (1891–1970) developed a method of logical analysis—the logical syntax. This method has proven itself functional in interpreting: a) stereotypes (where I refer to the analysis suggested by Vladimir Gvozden in his books *Jovan Ducic Travelogue Writer* and *Acts of Acquisition*) and b) Said’s representation of Foucault’s concept of discourse (of which Zoran Milutinovic writes in his book *The Meeting at the Third Place*). Logical syntax proves that stereotypes belong to a formal modus of speech. Placing them in the domain of realistic object-sentences would be a theoretical error. In the discourse analysis, the importance of logical syntax is evident, since it secures the subsistence of either the dominant discourse or the (self)legitimizing practice of discourse, which struggles to acquire its own recognition out of an uninhabited territory. Logical syntax is a methodological corrective notion in the realm of production of imagological constructs, as well as a method of constituting the fields of knowledge/power and the positioning of their own elements.

Key words: logical syntax, stereotype, discourse